

АТРИБУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖИТТЄВИХ ЗАВДАНЬ ОСОБИСТОСТІ

Т.М.Титаренко.

Анотація. Серед суттєвих, атрибутивних властивостей життєвих завдань як способів структурування персонального майбутнього проаналізовано змістовність, результативність, новизну, адекватність, що передбачає реалістичність та конструктивність завдання, відкритість та енергетичну наповненість, що визначає ступінь їхньої динамічності.

Ключові слова: структурування майбутнього, життєве домагання, життєве завдання, самоздійснення особистості.

Аннотация. Среди сущностных, атрибутивных свойств жизненных задач как способов структурирования персонального будущего проанализированы содержательность, результативность, новизна, адекватность, предполагающая реалистичность и конструктивность задания, открытость и энергетическая наполненность, определяющая степень их динамичности.

Ключевые слова: структурирование будущего, жизненное притязание, жизненная задача, самоосуществление личности.

Людське життя є для особистості творчим процесом побудови себе і свого життєвого світу з його простором значущих взаємин і часом самоздійснення. Набутий досвід дає змогу все більш адекватного втілення власних задумів. Людина навчається реалістично зважувати свої актуальні потреби і запити з боку соціуму, формуючи життєві домагання, що мають забезпечити майбутню самоповагу і визнання оточення.

Все більш *актуальним* сьогодні стає феномен темпоральності, що знаменує собою парадигмальний поворот сучасної науки „від того, що існує, до того, що виникає” (див. Овчаренко В.І.). Отже, своєчасність дослідження того, якою мірою бажане майбутнє залежить від самої людини, не викликає сумнівів. Важливо зрозуміти, яким чином людські бажання, домагання, плани чи завдання позначаються на способі проживання сьогоднішнього дня, формах самоздійснення, що сприймаються як невідкладні.

Життєві домагання можна визначити як динамічну модель майбутнього життєвого світу, нову інтерпретативну рамку, в яку людині так важливо запакувати своє майбутнє. Домагання, що відповідають не завжди артикульованим внутрішнім стандартам, є неспецифічним активатором життя, глобальним стимулом робити його кращим. Реалізація домагань дає людині змогу поважати себе, отримувати задоволення від життя, відповідаючи очікуванням значущого оточення.

Складний механізм дії життєвих домагань як способу самоздійснення особистості розгортається поетапно. Перш за все людина починає свої перші

неясні домагання означувати, і тоді туманна картина бажаного майбутнього починає потроху прояснятися, концептуалізуватися. За фазою означування, що зазвичай відбувається у контексті взаємодії людини зі своїм оточенням і тому називається комунікативно-семіотичною, настає фаза побудови історії з приводу бажаного майбутнього. Накладаючи на плінну майбутню реальність нарративні рамки, людина більш чітко оформлює свій прогноз як бажаний сюжет достойного життя. Ця фаза отримала назву прогностично-нарративної. І, нарешті, на завершальній фазі розгортання механізму самоздійснення особистості включається домагальне цілепокладання. Йдеться про таке „дозрівання” життєвих домагань, яке дозволяє їм перетворитися на конкретні життєві завдання як спосіб оформлення, операціоналізації задуму, пов’язаного з достойним життям (Титаренко, 2008). Саме ця фаза самоздійснення особистості і буде об’єктом нашої уваги у даній статті.

Метою статті є розгляд атрибутивних властивостей життєвих завдань, що дозволить поглибити уявлення про їхню психологічну природу. Під атрибутивними маємо на увазі необхідні, суттєві властивості, без яких життєве завдання втрачає свою специфіку.

Майбутнє стає своєрідним афективним центром особистості кожного разу, коли виникають життєві завдання, тобто тоді, коли власні домагання певним чином означено, наративізовано, усвідомлено. Тепер залишається їх операціоналізувати, вписуючи в конкретну життєву ситуацію, враховуючи власну готовність, обов’язки перед оточенням, інші плани, цінності і бажання.

Щоб розпочати завданнєве структурування майбутнього, доводиться робити вибір між цілим віялом можливих траєкторій самоздійснення. Людина має проаналізувати своєрідну ризому проєктів-перспектив, один з яких має набути напруженої векторності у конкретному завданні. Коли вибір відбувається, цілеспрямована активність особистості набуває завдяки наявності життєвих завдань, певної фазності, регулярності.

Будівництво і перебудівництво життєвого світу передбачає моделювання чітких перспектив власного життя, що потребує ієрархізації інтенцій, бажань, намірів. І хоча ієрархія, що складається, не є статичною, жорсткою, у певні стабільні періоди життя вона все ж вибудовується і домінує. Щоправда, під час випробувань, що несуть життєві кризи різної етіології, усталені пріоритети раптом знецінюються, і домінувати нерідко починають несподівані смислові утворення.

Згадаймо класичну роботу В.Франкла „Сказати життю „Так!”: психолог в концтаборі”. Переживши на власному досвіді довгі жахливі роки у фашистських таборах, цей великий вчений перевірів на практиці свою теорію прагнення сенсу. Виживали, як свідчать його спостереження, не ті, хто мав більше сил і здоров’я, а ті, кому було заради чого жити. Напевно, виживали ті, хто вмів ставити перед собою наповнені справжнім смислом життєві завдання, незважаючи ні на що. У людини можна відняти все, пише В.Франкл, крім останнього – „людської свободи, свободи ставитись до

обставин так чи інакше”. І кожен день, кожна година в таборі давала людині цю можливість вибору – зберегти свою внутрішню свободу чи відректися від неї (с.93).

У теорії логотерапії В.Франкла, як і в подальших екзистенційних теоріях, сенс став центральним поняттям. Це вроджена мотиваційна тенденція, яка притаманна всім людям та є основним рушієм розвитку особистості. В.Франкл вважає, що питання про сенс виникає внаслідок переживання людиною „екзистенційного вакууму”, „екзистенційної фрустрації”. У структурі особистості існує особливий, так званий ноетичний вимір, в якому локалізовані сенси, що не можна зводити до біологічних або психологічних реалій типу пошуку насолоди, прагнення щастя чи продовження роду. Сенси не створюються, а знаходяться, і в пошуках сенсів людині допомагає її совість як смисловий орган, інтуїтивна здатність відшукувати єдиний сенс, що криється у кожній ситуації.

Більш-менш усвідомлене переживання сенсу, як вважає Д.О.Леонт'єв, є переживанням інтенційної спрямованості та результативності життя. Сенс є критерієм його суб'єктивного оцінювання, загальним джерелом задоволеності чи незадоволеності життям в цілому. Адекватне усвідомлення сенсу стає можливим, коли спрямованість життя не суперечить Я-образу та соціально-нормативним регуляторам; у протилежному випадку усвідомлення власного смислу блокується механізмами психологічного захисту.

Сенси зазвичай контекстуально обумовлені, включені у численні суспільні, громадсько-політичні, культурні, професійні, сімейні, дружні контексти. Сенсові утворення не завжди повністю вербалізовані, усвідомлені, непідвладні прямому самоконтролю, спрямованим впливам як ззовні, так і зсередини.

У сенсову сферу особистості входять передусім переживання ключових цінностей, що превалюють на даному етапі життя, акумулюючи важливі тенденції вибору напрямку самоздійснення. Сенс нікому і ніколи не давався безпосередньо, завжди залишаючись цілком не пізнаним, таким, що потребував чималих зусиль і активного пошуку. Сенс життя не тільки розгортається та здійснюється, але він ще й активно твориться, проживається людиною. Їй доводиться прориватися до власного сенсу через безсенсовість повсякденності, конструюючи за допомоги життєвих завдань новий напрямок його генерування.

Отже, однією з характеристик життєвих завдань є їхня „сенсовість”, наповненість значущим для особистості сенсом.

І хоча вільно говорити про найдорожчі сенси досить важко, пов'язані з сенсом розмови завжди є розмовами про „цікаве” (див. О.Сосланд). Людина переживає справжню зацікавленість лише тоді, коли долає перешкоди, зовнішні і внутрішні, коли утримується від спокус заради чогось більшого. Нецікаве не може породжувати ніяких індивідуальних сенсів, отже, сенс є чинником, що пробуджує в людині стійкий інтерес, мотивуючи її рухатися у певному напрямку. Життєве завдання зазвичай цікаве для особистості, і тому воно не залишає її пасивною.

У сенсі життя головне завжди домінує над другорядним, але визначити сенсожиттєву домінанту, з погляду В.Е.Чудновського, – лише один аспект процесу пошуку сенсу життя. Важливо встановити, наскільки ця домінанта продуктивна, якою мірою сприяє розвиткові особистості. Адекватність сенсу є однією з його основних характеристик. Серед ознак адекватності слід виділити, по-перше, реалістичність сенсу життя, тобто його відповідність як об'єктивним умовам, необхідним для його реалізації, так і індивідуальним можливостям людини. По-друге, ознакою адекватності сенсу є його конструктивність, тобто ступінь позитивного (чи негативного) впливу на процес становлення особистості, успішність самореалізації.

Людина шукає сенс, прагнучи здійснитися і, водночас, самоідентифікуватися. Вона хоче сенсу, потребує, вимагає його, конструює свої світи сенсу. Задля пошуків свого найголовнішого сенсу вона постійно поділяє все, що її оточує, на значуще і другорядне, на те, що має сенс, і зовсім безсенсове. Життєві домагання стають внутрішнім механізмом, знаряддям саме такого наполегливого, невтомного пошуку, а життєві завдання сприяють реалізації, втіленню знайденого.

За останні п'ятдесят років, коли соціальні науки рушили в бік інтерпретативної позиції, як пише Дж.Брунер, сенс став центральним поняттям, що тлумачить світ. І хоча у постмодерністській парадигмі сенси завжди залишаються остаточно невизначеними, плінними, змінюваними, динамічними, людина все ж перебуває у стані пошуку, стані „сенсознаходження”, „сенсовідкриття”.

Отже, життєві завдання відтворюють, екстраполюють, конкретизують значущі й актуальні для особистості сенси. Про них можна говорити як про пошукачів сенсу, його відкривачів, носіїв, втілювачів.

Сенс може залишитися латентним, невиявленим, якщо він не втілюється у певне життєве завдання. Наповнивши собою першочергове життєве завдання, сенс на певний час „приборкує” безпосередній, стихійний плін життя, надаючи йому спрямованості та конструктивності.

Наповнені сенсом життєві завдання стають результативними, мають тенденцію втілюватися, реалізовуватися. *Отже, наступна характеристика життєвих завдань – їхня продуктивність, результативність.* Щоб говорити про жаданий результат, слід подумати, наскільки він насправді реальний, оцінити його ймовірність порівняно з іншими варіантами постановки завдання. Тут можуть знадобитися набутий досвід, інтуїція, експертні оцінки, поради значущого оточення.

Крім того, результативність завдання певною мірою залежить від того, наскільки людина вмотивована, як вона сама детермінує процес реалізації життєвого завдання, якою мірою готова долати несподівані перешкоди, проявляти цілеспрямованість, наполегливість, життестійкість. Не можна ігнорувати і життєву ситуацію, в якій розгортається діяльність. Ця ситуація інколи сприяє високій результативності життєвого завдання, а інколи відчутно її гальмує.

Детерміністські завдання характеризуються тим, що людина вважає обраний варіант рішення єдиною можливістю. Їй здається, що лише такий шлях приведе до бажаного результату. Формулюючи такі негнучкі життєві завдання, вона ретельно, прискіпливо аналізує всі ситуативні змінні та сподівається, що зможе тримати плин життя під суворим контролем. Але тотальний контроль у плануванні майбутнього завжди є ілюзорним. Крім того, неприпустимим є ігнорування життєвих обставин, які мають власну динаміку, змінюючи силу і вектор впливу на особистість.

Таким чином, продуктивні життєві завдання є оптимально, гнучко детермінованими як зсередини, так і ззовні. Що стосується їхньої ймовірності, то тут залежність нелінійна, оскільки за умови високої особистісної значущості, смислової наповненості деякі завдання можуть набути результативності навіть при низькій стартовій ймовірності.

Ще одна властивість життєвих завдань – це ступінь їхньої новизни, креативності. Коли людина наважується поставити перед собою дійсно нове завдання, яке вже давно визрівало, її життєві горизонти розсуваються, відкриваючи нові можливості проживання сьогодення. Адже майбутнє, яке ми наближуємо і структуруємо завдяки життєвим завданням, відразу починає здійснювати зворотний вплив на актуальний, теперішній спосіб життєздійснення.

Зрілість передбачає орієнтацію на все більше наповнення життя глибоким смыслом, і тому особистість наважується на все більш творчі завдання, які завжди проблемні і нелегкі. Дефіцит визначеності, характерний для творчих завдань, зменшується, коли нам вдається внести уточнення в умови вирішення завдання, докладно дослідити „поле”, на якому поступово вималюється фігура завдання.

Новизна поставленого завдання, якщо вона оптимальна, зважена, поміркована, підвищує ймовірність його реалізації. Надмірна, нічим не підкріплена оригінальність, з якою деякі люди підходять до постановки життєвих завдань, гальмує їх втілення, знижує продуктивність.

Яким би креативним не було життєве завдання, щоб реалізуватися, воно має бути адекватним, тобто реалістичним. Реалістичне завдання гнучко детерміноване і тому відповідає, з одного боку, сьогоdnішнім і майбутнім умовам життя людини, а, з другого, її ресурсам, внутрішнім можливостям.

Ставлячи перед собою нереалістичні завдання в юнацькому віці, людина зазвичай не враховує ані конкретних життєвих обставин, ані наявності досвіду, знань, умінь, терпіння, цілеспрямованості. Наступні розчарування, промахи, зриви, як і приклади подолання зовнішніх перешкод чи то внутрішньої невпевненості, сприяють дуже повільному дозріванню адекватності у баченні власного майбутнього.

Дорослий вік автоматично не позбавляє людину нереалістичних очікувань чи то у професійній, чи в інтимно-особистісній сферах, чи в ставленні до своїх дітей або власного здоров'я. Шлях до реалізму ніколи не є простим і коротким. Долаючи його, ми навчаємось дивитися на себе і своє

оточення, на актуальну ситуацію в країні і світі тверезо, виважено, спокійно. Нам вже непотрібні рожеві ілюзії, ефемерні оптимістичні примари. Реалістичне бачення власного майбутнього стає особливо значущим у періоди кризових зламів життєвої траєкторії.

Виникає питання: чи є реалістичні життєві завдання відкритими? Чи передбачають вони відсутність заздалегідь продуманих варіантів рішення? Чи, навпаки, реалістичне завдання спирається на однозначний вибір з кількох відповідей на запитання щодо бажаного майбутнього?

Поки життєві домагання особистості не дуже усвідомлені, нечітко позначені, не перетворені на сюжетне оповідання про колишнє достойне життя, передчасні завдання, які вона інколи намагається перед собою поставити, будуть абстрактними і надмірно відкритими. Коли ж домагання „дозріють” до стадії цілепокладення, успішно пройшовши семіотизацію та наративізацію, життєві завдання стають більш конкретними і закритими.

Як бачимо, чергова характеристика життєвих завдань, що уточнює їхню природу, є їхньою здатністю бути відкритими або закритими.

Буває, людині здається, ніби то її партнери по бізнесу чи несприятливі соціально-економічні умови, а то і просто нещасна доля ставлять її перед жорсткою альтернативою. Завдання, які вона в таких умовах конструює, закриті, вимушені. У подібних обставинах необхідним стає вміння відсторонитися, наприклад, побачити всі, що відбувається, так, ніби вже минуло п'ять-десять років. Розширення, збагачення життєвого контексту зазвичай допомагає перетворити ніби закриті завдання на відкриті, відчинити, „привідкрити” його.

Протягом життя завдання, які підростаюча особистість перед собою ставить, спочатку є цілком закритими, оскільки майбутнє визначається передусім батьками, вчителями, іншими авторитетами. Далі настає стадія надмірної, надлишкової відкритості, коли молода людина нереалістично оцінює власні можливості. З роками відкритість життєвих завдань стає вибірковою, нетотальною. Досягнення особистісної зрілості приводить до певного балансу відносної відкритості на початковій, передзавданнєвій стадії і такої ж відносної закритості на фінальній, реалізаторській стадії.

Дослідження психологічної природи життєвих завдань було б неповним без такої їх характеристики, як енергетична наповненість. Завдання, що структурують майбутнє, можуть мати різну енергоємність в залежності від їх пріоритетності, першочерговості. Стаючи справжніми смисловими домінантами, енергоємні життєві завдання надають особистості додаткових сил, необхідних для їхнього втілення.

Коли завдання залишається не пережитим, емоційно незабарвленим, радше умоглядним, його енергетична наповненість невисока. У такому випадку сподіватися на досягнення бажаного результату навряд чи доцільно. Завжди знайдуться нездоланні перешкоди, відсутність часу чи якісь інші виправдання того, чому вектор активності змінено і завдання відкладено.

Не можна ігнорувати також спосіб постановки життєвих завдань, в якому імпліцитно закладено способи їх подальшого вирішення.

Наприклад, імпульсивне рішення рідко спирається на усталену ціннісну ієрархію, і його сенсова наповненість зазвичай сумнівна. Людині інколи здається, що певне рішення має для неї величезний смисл, але у неї немає часу для врахування внутрішніх і зовнішніх умов. Імпульсивне рішення виникає раптово, не „дозріваючи” до внутрішньої закритості, до самотійного вибору найбільш значущих альтернатив. Зазвичай воно формулюється надто швидко, коли ситуація, як людині здається, диктує лише один жорсткий варіант структурування майбутнього.

Ймовірність завдання, для реалізації якого вибирається імпульсивне рішення, невисока, зате високою є ризикованість. Таке завдання вкрай динамічне, але не довготривале, і має високий дефіцит визначеності. Людина, що приймає таке швидке рішення, далеко не завжди враховує набутий досвід. Хоча буває, що інтуїтивно прийняте імпульсивне рішення стає найкращим із можливих.

Врівноважене рішення, як правило, має високу наповненість значущим сенсом. Воно результативне, оскільки оптимально детерміновано і ззовні, і зсередини. Його новизна достатня, але не надмірна, а ймовірність вище, ніж у випадку рішення імпульсивного, оскільки з великої кількості внутрішніх і зовнішніх змінних виділено найбільш суттєві, і рішення сформульоване з урахуванням цих ресурсів і обмежень. Приймаючи врівноважене і адекватне рішення з вираженою латентною фазою, людина спирається на попередню історію, враховує власний досвід. Динамічність такого рішення розрахована на довготривалу перспективу, що свідчить про його високу енергоємність.

Висновки. Серед атрибутивних характеристик життєвих завдань слід передусім назвати змістову наповненість, відповідність моделей майбутнього актуальним особистісним сенсам. Екстраполюючи на майбутнє значущі для особистості сенси, життєві завдання великою мірою стають не просто „сенсоносіями”, а й „сенсовідкривачами”. Щоб перетворитися на „сенсовтілювачів”, завдання мають бути не лише поставленими, а й виконаними, тому ймовірність бажаного результату та його оптимальна, гнучка детермінованість визначають їхню результативність.

Творчий, нерутинний характер життєвих завдань обумовлює їхню новизну, неоднозначний алгоритм рішення. Надмірна новизна завдань може знижувати їхню продуктивність. Наступна характеристика життєвих завдань – адекватність, що передбачає їх реалістичність (відповідність умовам життя і внутрішнім можливостям людини).

Слід враховувати також таку характеристику життєвих завдань як відкритість, коли готові варіанти майбутнього рішення не задані. Людині треба самотійно їх конструювати, щоб пізніше обрати одну з найреальніших альтернатив. Останньою характеристикою життєвих завдань є енергетична наповненість, що визначає ступінь їхньої динамічності. Якщо завдання є достатньо енергоємним, людина здатна спрямовувати свою життєдіяльність на його виконання протягом тривалого часу.

Перспективою дослідження є вивчення способів постановки завдання, що суттєво змінюються відповідно до того, наскільки певне завдання

сприймається як нове, наповнене значущим для особистості змістом, адекватне, енергоємне та результативне.

Література.

Брунер Дж. Жизнь как нарратив // Постнеклассическая психология.- 2005.- №1.- С.9-30.

Життєві домагання особистості / Під ред. Т.М.Титаренко.- К.: Пед. думка, 2007.- 456 с.

Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности.- М.: Смысл, 1999.- 487 с.

Овчаренко В.И. Становление теории нелинейных динамик в современной культуре – Справочник: История философии //www.phhistory.freecopy.in/187.shtml

Сосланд А.И. Смысл смысла // Смысл жизни и акме: 10 лет поиска. В 2-х ч. / Под ред. А.А.Бодалева, Г.А.Вайзер и др.- М., 2004.- С.30-36.

Франкл В. Сказать жизни «Да!»: психолог в концлагере.- М.: Смысл, 2007.- 173 с.

Титаренко Т.М. Життєві завдання особистості як соціально-психологічний чинник моделювання майбутнього // Наук. студ. із соц. та політ. психол.: Зб. статей / АПН України, Ін-т соц. та політ. психол.: Редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 16 (19). – 360 с. – С. 304–311.

Титаренко Т.М. Поиск пути: будущее в притязаниях и задачах // Время пути: исследования и размышления.- К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2008.- С.203-213.

Чудновский В.Э. Проблема оптимального смысла жизни // Смысл жизни и акме: 10 лет поиска. В 2-х ч. / Под ред. А.А.Бодалева, Г.А.Вайзер и др.- М., 2004.- С.7-23.